

НАВОЙ ВА АТОУЛЛО

Ҳамон навъе ки маълум аст, марди бузурги асри XV Алишер Навоӣ ба ҷуз забони модариаш ба забони тоҷикӣ-форсӣ на танҳо худ асарҳои илмию бадеӣ эҷод менамуд, балки дигаронро низ ташвиқ мекард, ки ба ин забони ширину фасеҳи машриқзамин асарҳои пурбаҳо офаранд. Мувофиқи шаҳодати таърих таҳти сарпарастии Навоӣ дар таърихи тамаддуни халқи тоҷик шоирону олимони бисёре ба камол расидаанд, ки Бурҳониддин Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ (вафоташ декабри соли 1513) аз ҷумлаи онҳо ба шумор меравад.

Навоӣ дар маҷлиси чоруми «Маҷолис-ун-нафоис» қайд мекунад, ки Атоулло аслан нишопурӣ буда, бо мақсади таҳсили илм ба шаҳри Ҳирот, ки дар он давра аз марказҳои муҳимтарини адабию илмӣ ба ҳисоб мерафт, меояд. «Баъд аз андак замоне, - менависад Навоӣ, - донишманде беназир шуд ва ҳаргиз касе аз ӯ тавре нописандида надида буд ва аз ӯ сифате ғайри ҷамил нашунида». Дар ҳақиқат, Атоулло ҳанӯз дар давраи ҷавониаш дар доираи илму адаб номи неку шӯҳрати босазо пайдо карда будааст. «Бо вучуди камолот ва фазоили илмӣ, ки дар ӯ ҷамъ буд, - мегӯяд Навоӣ сухани худро давом дода, - ба шеърӯ муаммо ва саноеи шеър майл мефармуд ва дар ҳама моҳир буду маҳорати ӯ бар ҳама кас зоҳир».

Муҳаққиқони «Маҷолис-ун-нафоис» чунин фикре изҳор намудаанд, ки гӯё Навоӣ ин асари худро дар солҳои 1490-1491 таълиф намуда, баъдтар - соли 1498 онро дубора таҳрир ва пурра кардааст (нигаред: С. Ғаниева «Давр адабӣ ҳаёт кӯзгуси», -

сарсухан ба матни танқидии «Маҷолис-ун-нафоис», Тошкент, 1961, саҳ. 6). Ин фикрро, яъне, баъди чанд соли таълиф дубора таҳриру такмил ёфтани «Маҷолис-ун-нафоис»-ро таърихи навишта шудани асари Атоулло Маҳмуди Хусайнӣ низ бори дигар ба тарзи барҷаста тасдиқ менамояд.

Навой дар таҳрири нахустини тазкираи худ менависад, ки Атоулло «дар саноеъ китобе тасниф карда истодааст, ки он ҳоло ба баёз нарасидааст» («Маҷолис-ун-нафоис», Тошкент, 1948, саҳ. 95). Вале ӯ дар таҳрири дигари тазкира, ки он асоси тарҷимаи Султонмуҳаммади Фаҳрии Ҳиротӣ ва Ҳаким Шоҳмуҳаммади Қазвинӣ қарор ёфтааст ва он асоси чопи танқидии Тошкентро ташкил додааст, мегӯяд, ки «дар саноеъ китобе таълиф кардааст, ки мавсум аст ба «Бадоеи Атоӣ» ва он ҳоло ба баёз расидааст» (чопи танқидӣ, саҳ. 141).

Дар ҳақиқат, Атоулло дар илми бадеъ асаре таълиф кардааст, вале он «Бадоеъ-ус-саноеъ» ном дорад. Муаллиф, дар поёни асараш дар таърихи хатми он ду рубоӣ овардааст, ки яке аз онҳо ин аст:

*Ин нусха, ки мисли ӯ яке аз сад нест
Дар фанни бадеъ хубтар з-он ҳад нест.
Таҳрири накӯ ёфта з-он таърихаи
«Таҳрири бадеъ» аст, ки дар он «бад» нест.*

Аз таърихи рубоӣ маълум мегардад, ки «Бадоеъ-ул-саноеъ» дар соли ҳичрии 898 (1493) навишта шуда будааст. Ба ин тариқ, «Маҷолис-ун-нафоис» пеш аз соли 1493 таълиф ёфта, баъди он боз таҳрир хӯрдааст.

Хондамир дар «Макорим-ул-ахлоқ» ва боз чанде дигар муаллифон қайд мекунанд, ки Атоулло Маҳмуди Хусайнӣ «Бадоеъ-ус-саноеъ»-ро ба Алишер Навоӣ бахшида эҷод намудааст. Ҳамон навъе ки муаллиф дар оғози асараш таъкид кардааст, ӯ

«Бадоеъ-ус-саноеъ»-ро на танҳо ба Навоӣ бахшидааст, балки онро маҳз бо амру ташвиқи ин марди фозилу ғамхор таълиф намудааст. Ў мегӯяд, ки чанде пеш бо илми шеър машғул шуда будам, аммо ба мурури андак фурсатеву замоне ва убури андак вақтеву овоне ба сабаби балои иртиқоб... ва ибтилои лавозими тадриси мадрасаҳо асли он майл мунъидам ва бинои он шуғл мунҳидам шуд... Ва баъзе авроқ, ки дар он боб навишта ва тартиб дода» будам, «абтару парешон ва аз гарду ғубори беъътиборӣ бо хон баробару яксон шуда буд». Атоулло сухани худро давом дода менависад, ки «То дар ин айём, ки худоми олимақом... амир... ва амини маъдалат дастгоҳ рукн-ус-салтана... дарҳои ҳақирро манзури назари офтоб таъсир сохта, аз хок бардоштанд ва илтифоти хотири отир бар чамъу тартиби он гумоштанд ва ин бандаро ба итмоми он амр муболиға намуданд».

Навоӣ ба «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ баҳои хеле баланд медиҳад. Ў менависад, ки «дар ин фан (яъне, санъатҳои бадеӣ - Р.М.) ҳаргиз касе чунин китоби ҷомеъ ва фоидабахш таълиф нанамудааст». Ў баъди овардани мисоле аз Атоулло барои санъати мақлуби муставӣ, ки яке аз душвортарин санъатҳост, ба шахсияти Атоулло дахл карда, чунин гуфтааст: «Фақир аз рӯи густохӣ ба Мир (яъне, Амир Атоулло - Р. М.) мегӯям, ки: «ба замми фазоилу камолотатон боз дарवेशиатон ҳам мебуд, хуб мешуд!». Медонад, ки мусаллам надорад, собит хоҳам кард - аз зарурат мусаллам медорад» (чопи танқидӣ, саҳ. 142). Дар омади сухан бояд гуфт, ки омӯзиши ҳаматарафаи ин асари пурбаҳои илмӣ ҳоло давом дорад.

Навоӣ ба олимону шоирон на танҳо илҳом мебахшиду ба кори хайре ташвиқ мекард, балки ҳомиву сарпарастии онон низ буд. Ў ба афтода дасти мадад дароз мекард, ба мӯҳтоҷ кӯмак мерасонд. Мо ғамхориҳои беназири Навоиро дар мисоли саргузашти Атоулло равшан дида метавонем.

Муаллифи «Макорим-ул-ахлоқ» дар «Мақсади нӯҳум» ҳикояте оварда, ҳодисаеро нақл мекунад, ки он басо ҷолиби диққат буда, далели хуби лутфу икромии Навоист. Барои тасаввуроти пурра ҳосил намудан аз асли воқеа ва бо мақсади нигоҳ доштани услуби нависандагии Хондамир ин ҷо айнан овардани он ҳикоят мувофиқ доништа шуд. Ҳикоят чунин аст:

«Рӯзе ин амири сутудамуосар (яъне, Навоӣ - Р.М.) ҷиҳати ташҳияи хотир бо Мавлоно Ҷасеҳиддин Соҳиб ба лаъби шатранҷ иштиғол доштанд, ки ногоҳ ҷаноби ниқобатпаноҳ Амир Бурҳониддин Атоулло ба маҷлис даромаданд.

Он ҳазрат маросими таъзиму таҷбил ба ҷой оварда, ба забони талаттуф ва дилҷӯӣ пурсиданд, ки:

- Аз кучо ташриф меоред ва ҷӣ муҳим доред?

Ҷаноби ниқобатмуоб ҷавоб доданд, ки:

- Муддати мадид ва аҳди банд аст, ки толиби онам, ки дар навоҳии мадрасаи «Ихлосия» сарое харида сокин шавам, то ҳар рӯз аз шаҳр ба-дин ҷо омад-шуд набояд кард. Ва акнун мисли он ҷое ёфтаам ва ба маблағи се ҳазор динор кебакаӣ мехарам. Аммо амалдоре пайдо шуда, чизе бар ин маблағ меафзояд ва боеъ мехоҳад, ки он манзилро ба-дӯ бифурӯшад. Умед он, ки мулозимони шумо шафқат намуда, руқъае ба он шахс нависанд, то аз сари он байъ даргузарад ва харидани саройро ба ман гузорад.

Ва амири дарёдил бе он, ки ин суханонро ҷавобе гӯянд, ба итмоми шатранҷе, ки дар миён доштанд, пардохтанд. Ва ин ҷиҳат ҷаноби мушорилайҳ парешонзамир гашта, гумон бурданд, ки ин илтимос бар хотири он ҳазрат гарон омад.

Билҷумла, чун шатранҷ тамом шуд, он манбаи ҷуду карам ҷаноби ниқобатмуобро мухотаб сохта, фармуданд, ки:

- Оё агар яке аз фақирон сарое, ки ба вусъати сохт ва касрати иморат ва латофати ҳаво... дошта бошад ва эзан ба мадраса наздик

бувад, пеши шумо гузоранд, муносибтар бошад? Ё он ки саъй
намояд, бо ҳамон сарой ба дасти шумо дарояд?

Чаноби сиёдат интисоб аз шунидани ин сухан изҳори фараҳ...
намуда, умедвор шуданд.

Он гоҳ амири олиҷоҳ сарои Мавлоно Муҳаммадмуинро, ки
тааллуқ ба девони он ҳазрат гирифта буд ва алҳақ ҷои дилкушои
фараҳафзоест, ба-дон чаноб инъом фармуда, эшонро
муқаззо-ул-маром бозгардониданд.

Байт:

*Насими гул чу ба хулқи ту
нисбате дорад,
Ба сад забон биситояд
ҳазордастонаш.*

Лутфу карам ва меҳрубонии беназири Навоӣ ба аҳли адаб ва
донишу ҳунар аз гуфтори боло ба тарзи равшан зоҳир аст. Модоме,
ки ҳол чунин будааст, Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ комилан ҳақ
дорад, ки худро «парвардаи неъмату тарбия бурда ва аз хок
бардоштаи насими лутфу инояти он ҳазрат», яъне, Мир Алишер
Навоӣ шуморад.

**Р. МУСУЛМОНҚУЛОВ,
номзади фанҳои филологӣ**